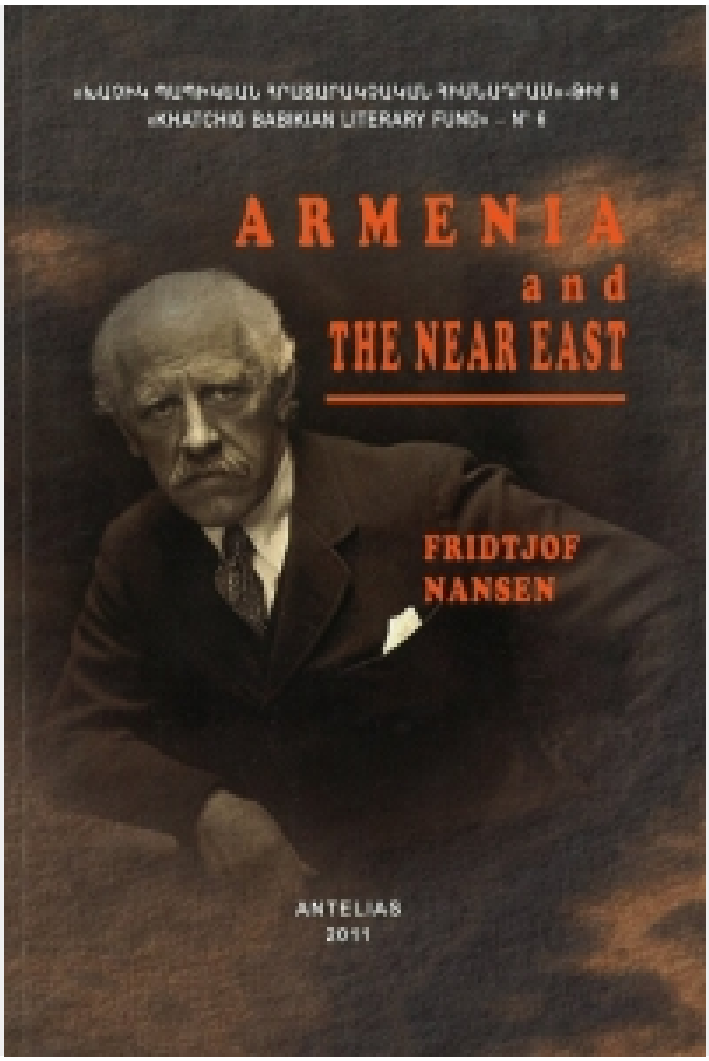
ՋԵՐՄԱԳՈՅՆ ՈՂՋՈՅՆՆԵՐ՝ ՆՈՐԱՏԻՊ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Posted on June 24, 2018 by Keghart

Category: Opinions

Դ. Հանրապետութեան Ընդառաջ՝ Նանսենական Դիտարկումները

Click on "Armenia and the Near East" to view excerpts in English

Մեթր Գասպար Տէրտէրեան, Պէյրութ, 24 Յունիս 2018

Նորվեկիացի բազմատաղանդ գիտնական, գրագէտ, արեւելագէտ, տիեզերախոյզ, ովկիանոսագէտ, դիւանագէտ, Ազգերու Լիկայի Գաղթականաց Յանձնաժողովի ընդհանուր կոմիսար, «Նանսէնեան անցագիր»ի ԱԽՈՅԵԱՆ, խաղաղութեան նոպէլեան մրցանակակիր, մարդասէր եւ մեծ հայասէր Ֆրիտթժոֆ (Ֆրիտիոֆ) Նանսէն՝ 1922 թուին հրատարակեց իր “Armenia and The Near East" խորագրեալ հատորը (վերահրատարակուած 2011-ին, Անթիլիասի Կաթողիկոսարանի տպարանէն), որուն 328 էջերը այս օրերուն, հիւանդութեանս առիթով, վերստին առիթը ունեցայ կարդալու՝ առաւել ուշադրութեամբ, եւ պահեր կանգ առի անոր ուսանելի շարք մը դիտարկումներուն վրայ, որոնց 15-ն կ’ուզեմ յանձնել ընթերցողներու ուշադրութեան, ներկայ գրութեամբ։

1. Ֆ. Նանսէն ժողովրդապաշտ դիւանագէտը՝ Երիտ. Թուրքերու գործած Հայոց Ցեղասպանութիւնն ու հայրենազրկումը բնաւ չէ դիտած՝ որպէս կրօնական մոլեռանդութեան արտայայտութիւն, այլ՝ իրաւացիօրէն, որպէս՝ ցեղապաշտական ու ծաւալապաշտական ծրագիր, որպէս՝ գերազանցապէս քաղաքական ոճիրներ։ Ան գրած է. «Հայ ժողովուրդին դէմ Երիտ. Թուրքերու գործադրած արտասովոր անմարդկայնութիւնը հետեւանքն էր ոչ-կրօնական մոլեռանդութեան՝ ըլլայ ղեկավարութեան թէ ժողովրդական մակարդակներու վրայ։ Երիտ. Թուրքերը անտարբեր էին կրօնի նկատմամբ, եւ թրքախօս բնակչութիւնն ալ՝ պարտինք ըսել թէ՝ այդքան ալ պատրաստակամ չէր գործադրելու իշխանութեանց ցանկացած թալանն ու ջարդերը. եւ որոշ վայրերու մէջ՝ անոնք նոյնի՛սկ ընդդիմացան Հայոց տեղահանութիւններուն, եւ թուրք որոշ պաշտօնատարներ մերժեցին հնազանդիլ հրամաններուն, եւ փորձեցին փրկել Հայ բնակիչները։ Սակայն, իշխանութիւնները շուտով յաղթահարեցին նման դժուարութիւնները, եւ Հայոց սրտցաւող պաշտօնատարները՝ կամ պաշտօնազրկուեցան, եւ կամ ալ՝ սպաննուեցան» (էջ 318)։ Հոս տեղին կը գտնեմ յիշեցնել, որ ցեղասպանագէտ Դոկտ. Վահագն Տատրեան իրարմէ կը զատորոշէ թալանը եւ ջարդերը, եւ կը բացատրէ թէ՝ ջարդերը կ’ենթադրեն ոճրային մտադրութիւն (intention of crime), որ անպայմանօրէն գոյութիւն չունենար թալանին մէջ, որուն շարժառիթը (motif)՝ ոճիր գործելէ աւելի հարստանալու ցանկութիւնն է. թուրք, եւ մասնաւորաբար քիւրտ ամբոխին մօտ, առաւելաբար կը գործէր հարստանալու շարժառիթը։

Դ. Հանրապետութեան Ընդառաջ՝ Նանսենական Դիտարկումները

Click on "Armenia and the Near East" to view excerpts in English

Մեթր Գասպար Տէրտէրեան, Պէյրութ, 24 Յունիս 2018

Նորվեկիացի բազմատաղանդ գիտնական, գրագէտ, արեւելագէտ, տիեզերախոյզ, ովկիանոսագէտ, դիւանագէտ, Ազգերու Լիկայի Գաղթականաց Յանձնաժողովի ընդհանուր կոմիսար, «Նանսէնեան անցագիր»ի ԱԽՈՅԵԱՆ, խաղաղութեան նոպէլեան մրցանակակիր, մարդասէր եւ մեծ հայասէր Ֆրիտթժոֆ (Ֆրիտիոֆ) Նանսէն՝ 1922 թուին հրատարակեց իր "Armenia and The Near East" խորագրեալ հատորը (վերահրատարակուած 2011-ին, Անթիլիասի Կաթողիկոսարանի տպարանէն), որուն 328 էջերը այս օրերուն, հիւանդութեանս առիթով, վերստին առիթը ունեցայ կարդալու՝ առաւել ուշադրութեամբ, եւ պահեր կանգ առի անոր ուսանելի շարք մը դիտարկումներուն վրայ, որոնց 15-ն կ'ուզեմ յանձնել ընթերցողներու ուշադրութեան, ներկայ գրութեամբ։

1. Ֆ. Նանսէն ժողովրդապաշտ դիւանագէտը՝ Երիտ. Թուրքերու գործած Հայոց Ցեղասպանութիւնն ու հայրենազրկումը բնաւ չէ դիտած՝ որպէս կրօնական մոլեռանդութեան արտայայտութիւն, այլ՝ իրաւացիօրէն, որպէս՝ ցեղապաշտական ու ծաւալապաշտական ծրագիր, որպէս՝ գերազանցապէս քաղաքական ոճիրներ։ Ան գրած է. «Հայ ժողովուրդին դէմ Երիտ. Թուրքերու գործադրած արտասովոր անմարդկայնութիւնը հետեւանքն էր ոչ-կրօնական մոլեռանդութեան՝ ըլլայ ղեկավարութեան թէ ժողովրդական մակարդակներու վրայ։ Երիտ. Թուրքերը անտարբեր էին կրօնի նկատմամբ, եւ թրքախօս բնակչութիւնն ալ՝ պարտինք ըսել թէ՝ այդքան ալ պատրաստակամ չէր գործադրելու իշխանութեանց ցանկացած թալանն ու ջարդերը. եւ որոշ վայրերու մէջ՝ անոնք նոյնի՛սկ ընդդիմացան Հայոց տեղահանութիւններուն, եւ թուրք որոշ պաշտօնատարներ մերժեցին հնազանդիլ հրամաններուն, եւ փորձեցին փրկել Հայ բնակիչները։ Սակայն, իշխանութիւնները շուտով յաղթահարեցին նման դժուարութիւնները, եւ Հայոց սրտցաւող պաշտօնատարները՝ կամ պաշտօնազրկուեցան, եւ կամ ալ՝ սպաննուեցան» (էջ 318)։ Հոս տեղին կը գտնեմ յիշեցնել, որ ցեղասպանագէտ Դոկտ. Վահագն Տատրեան իրարմէ կը զատորոշէ թալանը եւ ջարդերը, եւ կը բացատրէ թէ՝ ջարդերը կ'ենթադրեն ոճրային մտադրութիւն (intention of crime), որ անպայմանօրէն գոյութիւն չունենար թալանին մէջ, որուն շարժառիթը (motif)՝ ոճիր գործելէ աւելի հարստանալու ցանկութիւնն է. թուրք, եւ մասնաւորաբար քիւրտ ամբոխին մօտ, առաւելաբար կը գործէր հարստանալու շարժառիթը։

2. Բայց արդէն էջ 296-ի վրայ կատարած էր այն հաստատումը, թէ՝ «Շուտով բացորոշ

դարձաւ, որ Երիտ. Թրքական ծրագիրն էր՝ հիմնել փանթուրքական կայսրութիւն մը, որուն մէջ պիտի տիրէր թրքերէն լեզուն եւ պիտի իշխէին ամբողջովին թրքական կառավարութիւններ, եւ նոյնիսկ իսլամ արաբները դուրս պիտի պահուէին պետական վարչամեքենայէն»։

3. Ֆ. Նանսէն հմուտ պատմագէտի ուշադրութենէն վրիպած չէր նաեւ այն անարդարանալի եւ անհասկնալի համագործակցութիւնը, զոր կատարած էր Հայ կուսակցութիւն մը Երիտ. Թուրքերուն հետ, անոնց սկզբնական վերելքի օրերուն թէ աւելի ուշ՝ անոնց դժուարին օրերուն, երբ Համիտ վերագրաւած էր իշխանութիւնը 1909-ին, եւ կը հալածէր Երիտ. Թուրքերը...։ Իր հատորի էջ 319-ի վրայ, գրած է. «Ամբողջացնելու համար պատկերը, հարկ է յիշեցնել թէ՝ այն նոյն Հայերը, որոնք Երիտ. Թուրքերու կողմէ քստմնելի եղանակով բնաջնջուեցան, Երիտ. Թուրքերու հին բարեկամներն էին եւ դաշնակիցները՝ Համիտի դէմ, եւ օգտագործուեցան Երիտ. Թուրքերու կողմէ, քանի անոնք ալ կը պայքարէին Սուլթանի իշխանութեան դէմ։ Երիտ. Թուրքերը սպաննեցին նոյնիսկ իրենց հետ գործակցած եւ իրենց դաշնակից դարձած հայերու ականաւոր դէմքերը, որոնք իրենց կեանքը վտանգելով փրկած էին զիրենք, երբ Ապտուլ Համիտ 1909 թուին վերագրաւած էր իշխանութիւնը եւ կը հալածէր զիրենք։

«Ապտուլ Համիտի ջարդերը մանրուքներ էին՝ բաղդատելով այդ ջարդերը այս "արդիական" թուրքերու գործած ջարդերուն հետ»։ Այս դիտարկումին դասը այն է, որ ցեղապաշտ-ծաւալապաշտը չի ճանչնար բարեկամ եւ կը յարձակի նոյնիսկ իրեն հետ գործակցած ուժին վրայ, իրագործելու համար իր ծաւալողական ծրագիրը, եթէ նոյնիսկ այդ ուժը ոչ մէկ առիթ տուած ըլլար այդ յարձակումին։ (Այս դիտարկումը ճիշդ է նաեւ սիոնական պետութեան պարագային, որ կը յարձակի պաղեստինցի ժողովուրդին վրայ՝ նոյնի՛սկ եթէ այդ ժողովուրդը դադրի պայքարելէ իր դէմ...։ Ուրեմն, սխալ է այն յորդորը, թէ՝ առիթ մի տաք սիոնական պետութեան, որպէսզի չյարձակի։ Սիոնական պետութիւնը ինք կը ստեղծէ շինծու առիթը եւ պատրուակը, ինչպէս ըրին Երիտ. Թուրքերը գործադրելու համար իրենց փան-թուրքական ծրագիրը՝ Հայոց Ցեղասպանութեան եւ Տարագրութեան (հայրենազրկման) ոճիրներուն միջոցով)։

4. Ֆ. Նանսէնի պատուիրակութիւնը երբ այցելած է Անդրկովկասեան Համադաշնակցութեան վրացի նախագահին, այս վերջինը ներկայացուցած է խիստ ուշագրաւ առաջարկ մը, որուն իրագործումը մեծ նպաստ մը բերած պիտի ըլլար Արցախի հզօրացումին, բարձրացնելով անոր Հայ բնակչութեան թիւը...։ Ան իր հատորի 16-րդ էջին վրայ գրած է. «Պատէն կախուած մեծ եւ լաւ քարտէզի մը դիմաց կանգնած, երբ կը քննարկէինք Հայ տարագիրները ու՛ր տեղաւորելու հնարաւորութիւնը, նախագահը դիտել տուաւ, թէ՝ Ատրպէյճանի մէջ կար ընդարձակ դաշտավայր մը, Լեռնային Ղարաբաղի կից, ուր կարելի կ՛ըլլար տեղաւորել բազմահազար տարագրեալներ, եւ ուր արդէն նախապէս հաստատուած էին բաւական մեծ թիւով հայեր, եթէ՝ Սարդարապատի շրջանի ծրագիրը մեծածախս եւ անգործնական

նկատուի»։

5. Ֆ. Նանսէն, իր հատորի 100-րդ էջին վրայ, տեղին մատնանշած է մեր մօտ ժխտական երեւոյթ մը՝ «Ուր հաց՝ հոն կաց»ի. հայրենի հողին կառչածութեան պակասի։ Ան գրած է. «Դժուարին ժամանակներու մէջ, բազմաթիւ վրացիներ հարկադրուած եղած են աքսոր երթալու եւ՝ նախընտրաբար Ռուսաստան։ Բայց վրացիները բնաւ չեղան արտագաղթող ժողովուրդ, ակներեւօրէն տարբերելով իրենց Հայ դրացիներէն։ Վրացիները՝ մեծապէս կը նախասիրէին իրենց հայրենական երդիքը… եւ ուրախ չէին զգար անկէ հեռու ապրելով. այլ սիրով կառչած էին իրենց հողին», եւ՝ կարծէք թեթեւացնելու համար մեր ազգի ժխտական այս նկարագիրը՝ Սենեքերիմ թագաւորի օրերէն… Նանսէն գրած է. «Հաւանաբար, այն պատճառով, որ վրացիները ընդհանրապէս հողագործներ էին, եւ զուրկ էին հայերու առեւտրական եւ արհեստաւորական ձիրքերէն, որոնք կարելի կը դարձնէին օտար երդիքներու տակ ապրուստ ճարել…»։ Բայց մեր համեստ կարծիքով, մեր «ուր հաց՝ հոն կաց» նշանաբանը հայրենի հողին կառչածութեան թուլութիւն մըն է, որ անարդարանալի է ինչ ձեւով որ ալ փորձենք բացատրել…։ Բայց հողին կառչած մնալու եւ պայքարելու համար, հարկ էր որ ժողովուրդը ունենար երկու բան՝ միաբանութիւն եւ հաւաքական աշխատանքի ընդունակութիւն եւ երկրին տիրութիւն ընող ղեկավարութիւն, որոնցմէ զուրկ էր մեր ժողովուրդը… դժբախտաբար։

6. Ուշագրաւ դատողութեան եզրակացութիւն մըն է Ֆ. Նանսէնի հետեւեալ դիտարկումը, հատորի 107-րդ էջին վրայ. «Անդրկովկասեան երեք հանրապետութիւնները՝ իրարմէ անջատ կանգնելով, չէին կրնար պահպանել իրենց ուրոյն գոյութիւնը, իրենց հզօր դրացիներուն դիմաց»։ Բայց անոնք իրարմէ անջատ էին՝ քանի որ վրացիները ապահոված էին Գերմանիոյ պաշտպանութիւնը, ազերիները՝ Թուրքիոյ… իսկ հայերը իմաստուն չէին եղած՝ ապահովելու համար Ռուսաստանի պաշտպանութիւնը, իրենց հակառուսական կոյր արեւելումին եւ հակայեղափոխական կեցուածքին պատճառներով, երբ Ռուսաստանի մէջ յաղթանակած էր սոցիալիստական յեղափոխութիւնը։ «Առկայ դրութեան դէմ, կը թուի թէ վրաիցներու եւ հայերու ապագան լաւագոյնս կրնայ երաշխաւորուիլ՝ յարելով սովետական պետութեան, իրենց ազատ եւ անկախ հանրապետութիւններով, տնօրինելու համար իրենց ներքին ազգային գործերը, եւ զարգացնելով իրենց յատուկ քաղաքակրթութիւնը, իրենց սեփական լեզուն ու մշակոյթը, առանց ենթարկուելու կապտիչ միջոցներու, նման ցարական կառավարութեան գործ դրած ցաւալի ձուլումի փորձերուն՝ զանոնք ռուսականացնելու»։ Եւ՝ բարեբախտաբար…։

Այսպէ՛ս ալ եղաւ եւ Սովետական Հայաստանը կերտեց մեր Նոր Ոսկեդարը, որուն դիմաց ներկայի «անկախ» հանրապետութիւնը կը պարզէ յուսալքիչ եւ լուսամարիչ պատկեր մը՝ թալանի եւ արտագաղթի…։

7. Ֆ. Նանսէն գերազանցապէս դիպուկ եւ ուսանելի երկու դիտարկումներ կատարած է

հատորի 266-րդ էջին վրայ, գրելով. «Կիլիկեան թագաւորութեան պատմութիւնը կը ներկայացնէ ամէնէն ռոմանթիք եւ արտակարգ իրադարձութիւններու յաջորդականութիւն մը։ Ոեւէ ժողովուրդի համար, սարսափելի դժբախտութիւն տեսնելէ յետոյ, արտագաղթել այլուր եւ հոն հիմնել ու պահպանել նոր ծաղկուն թագաւորութիւն մը՝ երեք դարերու երկայնքին, թշնամի ազգերու շրջապատին մէջ, ապացոյց է եզակի կենսունակութեան։ Սակայն ժամանակի ընթացքին, ատիկա տկարացաւ ներքին պառակտումներու հետեւանքով, եւ 1375 թուին, մայրաքաղաքը՝ Սիս, գրաւուեցաւ Եգիպտոսի Մամլուքներուն կողմէ»։ Այստեղ Նանսէն մատնացոյց կ’ընէ Կիլիկեան Թագաւորութեան իշխանաւորներու պետական մտածելակերպի եզակի մակարդակը եւ Հայ ազգի անմիաբանութեան ազգաքանդ ախտը։ Առաջինէն զուրկ մնացած է Հայ ժողովուրդը երկար դարեր ամբողջ, ներկայիս ալ ներառեալ…, իսկ երկրորդը աւելի մնայուն կերպով ընկերացած է Հայ ժողովուրդին, նաեւ՝ այսօր։ Պետական մտածելակերպէ զուրկ են Հայաստանի Գ. Հանրապետութեան իշխանաւորները, համահայկականութեան եւ միաբանութեան ոգիէ զուրկ է Տարագիր Սփիւռքը, եւ Հայոց Ցեղասպանութեան ու Տարագրութեան 100-րդ տարելիցին անգամ չզգաստացաւ ու չկրցաւ կազմակերպել Տարագիր Արեւմտահայութեան Համաշխարհային Քոնկրէսը (ՏԱՀՔ), որպէսզի անդրանցնէր Ցեղասպանութեան լոկ բարոյական, պղատոնական ճանաչումի հանգրուանէն՝ մեր հողային պահանջատիրութեան աւելի կենսական եւ աւելի դժուար հանգրուանին։ Իսկ Հայաստանի Գ. Հանրապետութեան մէջ եւս կայացած չէր ազգային պետութիւնը, իշխանաւորներուն պետական մտածելակերպ չունենալուն պատճառով։ Հոն կը տիրէ՝ քրէաօլիգարխիկ բազմիշխանութիւն, շարունակելով մեր հին նախարարատուներու յոռի աւանդութիւնը։ Որովհետեւ մեր պետական մտածելաեղանակը կը պահանջէ՝ համահայկական ոգի եւ ներքին միաբանութիւն, եւ կը դատապարտէ աւատապետական տրոհումը եւ աշիրէթական յետամնաց մենատիրութիւնը, որոնք կը հակասեն դեմոկրատականութեան, քաղաքացիներու իրաւահաւասարութեան եւ… ընկերային արդարութեան վսեմ սկզբունքներուն…։

8. «Հայերը, եւ Քաղաքակրթութիւն՝ Ուրիշ Հողերու Վրայ» վերնագիրը կրող 10 էջերէ բաղկացած հատուածին 270-271-րդ էջերուն վրայ կը գրէ. «Հայ ժողովուրդի ողբերգութիւնը կը հանդիսանայ այն, որ օտարի ծառայութեան մէջ իր ցուցաբերած զատորոշուող կարողութեան հակառակ, ան բնաւ չկրցաւ տնօրինել իր սեփական երկիրը յաջողապէս եւ շօշափելի ժամանակի մը համար։ Բիւզանդիոնի մէջ, արտասովոր բան, առաջնորդող դէմքերէն շատեր եւ ամենակարող վարիչներն ու հրամանատարները Հայեր էին։ Յուստինիանոս Կայսեր հռչակաւոր զօրավարն էր Ներսէս, որ գրաւեց Իտալիան կայսեր համար»։ Առհասարակ, մենք փայլատակած ենք one man show-ի բեմին վրայ, եւ ձախողած՝ հաւաքական աշխատանքի ասպարէզին մէջ, որ կը պահանջէ միաբանութիւն. Այսինքն՝ համահայկականութեան ոգի, եւ՝ պետական մտածելակերպ, ինչպէս տեսանք, եւ՝ անհատական համեստութիւն, որովհետեւ մեզմէ

իւրաքանչիւրը հրամանատար չի կրնար ըլլալ…։ Եւ հրամանատար մը՝ առանց հետեւականերու բանակ կազմել չի կրնար։ Անհատապաշտական արժեհամակարգով՝ պետութիւն եւ հզօր հայրենիք չի կրնար կերտուիլ… համայնապաշտութեան եւ ժողովրդահայրենասիրութեան արժեհամակարգով միայն կարելի կ’ըլլայ՝ ոչ միայն հզօր պետութիւն եւ հայրենիք կերտել, այլեւ՝ տիրութիւն ընել երկրին ու ժողովուրդին, ամէն օտար յարձակումի դէմ…։

9. Հատորի 99-րդ էջին վրայ Նանսէն ունի դիտարկում մը, որ իրականութիւն է բոլոր ժողովուրդներուն մօտ։ Ան գրած է. «Երբ Վրաստանի մէջ, պատմութեան մռայլ օրերուն, ազնուականներու վերին խաւը, երկրի մտաւորական ու բարոյական վիճակը ցաւալի էր եւ անմխիթարական, գլխաւորաբար գիւղացիութեան, արհեստաւորներու եւ աշխատաւոր դասակարգերու մօտ է որ հաւատքը եւ բարոյականութիւնը վերապրեցան։ Կղերականութիւնը ընկղմեցաւ տգիտութեան եւ անբարոյութեան մէջ, մինչ ազնուականները բարոյալքուած էին քաղաքական նուաստացուցիչ պայմաններէն»։ Այս պատկերը կը կազմուի նոյնութեամբ այսօր՝ Հայաստանի Գ. Հանրապետութեան մէջ… օլիգարխներու վերին խաւին ու… կղերականութեան բարձրագոյն ոլորտին մէջ…։

10. Նանսէն՝ իր Հայաստան այցելութեան, հրաւիրուած էր Լենինականի ջրամբարտակի բացումի հանդիսութեան, որուն յաջորդած էր ջերմիկ խրախճանք, զոր ծաղկեցուցած էր հայկական նուագախումբ մը, կատարելով ոչ միայն հայկական, այլեւ՝ ռուսական, ուքրանական, քրտական, թաթարական, պարսկական եւ այլ եղանակներ, խլելով Հայ հասարակութեան ջերմ ծափահարութիւնները։ Ան հատորին 167-րդ էջին վրայ գրած է. «Ինծի զարմանք պատճառեց այն, որ Հայեր կը կատարէին իրենց աւագ թշնամիներու երաժշտութիւնը։ Այլեւս չկար թշնամութիւն ազգերու միջեւ՝ սովետական իշխանութեան հաստատումէն ի վեր։ Բայց ես կը կասկածիմ, որ շատ խորին ըլլայ երեւոյթը։ Օրինակի համար. մանուկները կը սիրեն դերակատարութիւնը, եւ Հայ մանուկները միշտ կը խաղան մելոտրամաթիք փիէսներ, նախընտրաբար ատոնք, որոնց մէջ իրենք կրնան սպաննել թուրքեր…»։ Այո՛, քանի որ Հայ-Թուրք յարաբերութիւնները չեն կրնար՝ ոչ թէ բարեկամական երկխօսութեան, այլ բնականոն երկխօսութեան փուլ մտնել՝ նախքան ոճրագործին խոստովանութիւնը եւ ճանաչումը իր ոճիրին եւ հողային հատուցման պարտքին վճարումը…։ (Ի դէպ՝ 1968 թուին, Պէյրութ այցելած էր Սովետ Հայաստանէն երգիչերգչուհիներու խումբ մը, որուն կազմին մէջ կը գտնուէր «Նուպար Տօնոյեան» անունով երգիչ մը, որ Յակոբ Տէր Մելքոնեան սրահին մէջ տուած համերգի մը ընթացքին երգեց «Ազգ Իմ Փառապանծ»ը, այնքան ջերմ ու ոգեշունչ կատարումով, որ արժանացաւ սրահին խելայեղ ծափողջոյններուն… որուն գերակշռող մասը դաշնակցականներ էին… որոնք սակայն չէին գիտեր, որ այս երգիչը՝ ազերի մըն էր, Կոմիտասի անուան երաժշտանոցի աւարտականներէն… եւ՝ կը խօսէր սահուն արեւելահայերէն…)։

11. Արեւմտահայաստանի եւ Արեւելահայաստանի սահմանազատումը այնքա՞ն պատմաիրաւականօրէն արդարացուած է՝ որքան Մեծ Հայք եւ Փոքր Հայք, Պարսկահայք, Բիւզանդահայք, Ռուսահայք եւ Թրքահայք սահմանազատումները, որոնք մօտաւորապէս ընդգրկած են միեւնոյն տարածքները պատմական Հայաստանէն...: Եւ Ֆ. Նանսէն, իր հատորի 262-րդ էջին վրայ կը հաստատէ այս իրականութիւնը, երբ կը գրէ. «Պարսկաստանի եւ Թրքական Կայսրութեան միջեւ պատերազմները շարունակուեցան որոշ ժամանակ, առանց որոշ արդիւնքի Հայաստանի շուրջ: 1639-ին այս երկու ուժերը համաձայնեցան Հայաստանի բաժանումին շուրջ. Արաքսի տարածքը կաթողիկոսանիստ Էջմիածնի հետ եւ հիւսիսային շրջանը, որ մօտաւորապէս կը համապատասխանէ ներկայ Հայաստանի տարածքին՝ տալով Պարսկաստանի, իսկ Հայաստանի մնացեալ մասը վերապահելով Թուրքիոյ: Այս սահմանագծումը անփոփոխ մնաց մօտաւորապէս երկու հարիւր տարիներու ընթացքին»: Հետեւաբար, երբ ՏԱՀՔ-ի կողմնակիցներս կը խօսինք Արեւմտահայաստանի անունով, մենք չէ որ կամայականօրէն զայն կը զատորոշենք Արեւելահայաստանէն: 19-րդ դարու սկիզբէն սկսած, ռուսպարսկական իրերայաջորդ պատերազմները պսակուեցան ռուսական զէնքին յաղթանակով եւ Պարսկահայքը վերածուեցաւ Ռուսահայքի... եւ՝ 1915 թուի Թուրքահայքի կորուստով՝ այս երեքէն միակ վերապրողը եղաւ՝ Ռուսահայքը, իրաւունք տալով Խ. Աբովեանի մաղթանքին. «Օրհնուի էն սըհաթը, որ ռուսի ոտքը դրեց Հայաստան...»:

12. Խիստ նշանակալից է հատորի վերջընթեր էջին (323) վրայ Նանսէնի դիտարկումը՝ Ազգերու Լիկայի պատասխանատուութեան շուրջ, որպէս հմուտ եւ ժողովրդապաշտ՝ ո՛չ պետութենապաշտ դիւանագէտ, եւ՝ արդարադատ ու մարդասէր, որ ըսած է. «Ազգերու Լիկան, գրեթէ վստահօրէն, արգիլեց ուրիշներուն ազդու միջոցներու դիմել՝ օգնելու համար հայերուն գոհացուցիչ կերպով, հակառակ Դաշնակիցներուն կողմէ անոնց տրուած բոլոր խոստումներուն: Արդեօք այսպիսով կրնա՞յ յաւակնիլ թէ՝ կատարած է իր պարտականութիւնը հայերուն հանդէպ, եւ թէ՝ կրնայ երեւակայել, որ այժմ կրնայ մէկդի նետել անոնց հարցը, առանց նսեմացուցած ըլլալու Լիկայի վարկն ու հեղինակութիւնը, յատկապէս Արեւելքի մէջ: Այսպիսով Արեւմտաեւրոպական եւ Ամերիկեան տէրութիւնները չյարգեցին հայերուն տուած իրենց ազատութեան եւ անկախութեան խոստումները, զանոնք մղելէ յետոյ կռուելու՝ ի խնդիր Դաշնակիցներու դատին...»: Ֆ. Նանսէնի կողմէ Ազգերու Լիկայի դէմ արձակուած այս ամբաստանագիրը մեզի իրաւունք կու տայ արդարութիւն պահանջելու նաեւ՝ Լիկայի իրաւայաջորդ Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութենէն, իբր երդուեալի վկայութիւն:

13. Ֆ. Նանսէն իր հատորի 226-րդ էջին վրայ հետեւեալ հաստատումը կ’ընէ եւ հարց կու տայ քաղաքական ու պետական մարդոց. «Տառապանքը, այո՛, կը բիւրեղացնէ կամ կը մաքրազտէ մարդկութիւնը, առնուազն անոնք, որոնք բաւական ուժեղ են՝ տոկալու համար: Բայց աշխարհի մէկ ուրիշ մասին մէջ, կա՞յ արդեօք ժողովուրդ մը, որ

տառապած է այս ժողովուրդին նման, եւ այսպիսի վախճանով, դաւաճանուելով եւ լքուելով այն ուժերուն կողմէ, որ շատ մեծ եւ պարտաւորեցնող խոստումներ տուին արդարութեան անունով։ «Հարց կու տամ քաղաքական ու պետական մարդոց. ժամանակը հասած չէ՞ դադրեցնելու վերամբարձ խօսքերը, որպէսզի մարդկութիւնը չկորսնցնէ իր յոյսի վերջին նշոյլն անգամ, թէ՝ ազգերու պատմութեան մէջ տակաւին սրբազան մնացած բան մը կայ»։

14. Նանսէնի եզրակացութիւնը հատորի վերջաբանին մէջ. «ԵՐԱՆԻ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՐ ՀԱՅԵՐՈՒՆ, ՈՐ ՆԵՐՔԱՇՈՒԱԾ ՉԸԼԼԱՅԻՆ ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ։ ԻՐԵՆՑ ՀԱՄԱՐ ԱՒԵԼԻ ԼԱՒ ՊԻՏԻ ԸԼԼԱՐ ԵԹԷ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԱՆՈՒՆԸ ԲՆԱՒ ԲԱՐԲԱՌՈՒԱԾ ՉԸԼԼԱՐ ՈԵՒԷ ԵՒՐՈՊԱՑԻ ԴԻՒԱՆԱԳԷՏԻ ԿՈՂՄԷ»։ Մինչդեռ ռուսական օրհանտացիան մերժող եւ արեւմտաթրքական օրհանտացիան որդեգրած հայ կուսակցութիւն մը՝ մեր ժողովուրդի պատմութեան բախտորոշ ու ճակատագրական պահերուն անգամ, գերին մնաց արեւմտաթրքական արեւելումին, ճակատագրական ու անդարմանելի վնասներ ու կորուստներ պատճառելով հայ ժողովուրդին ու հայրենիքին...։

15. Նանսէնի ականատեսի վկայութիւնը. «1921 թ. Ապրիլին, Կարմիր Բանակը մտաւ Երեւան։ Կազմուեցաւ նոր կառավարութիւն՝ Միասնիկեանի վարչապետութեամբ, եւ ասոնք գործեցին իմաստուն չափաւորականութեամբ. ընդհանուր ներում հռչակուեցաւ եւ երկիրը վերակենդանացնելու դժուարին գործին մասնակցելու հրաւիրուեցան ուսեալ դասի հայերը։ Յարատեւ պատերազմներու պատճառով աւերուած եւ գաղթականներով խճողուած այս երկրին մէջ՝ բնականօրէն մեծ էր յուսալքութիւնը։ Աշնան՝ երկիրը վերածուած էր կատարեալ սովի. երկիրի հարիւրաւորներ մեռան եւ Ալեքսանդրապոլի ու Երեւանի նման քաղաքներու փողոցները լեցուեցան դիակներով։ Բայց աշխոյժ միջոցներ ձեռք առնուեցան, եւ գերազանցապէս սահմանափակ միջոցներով՝ քանի մը տարուան ընթացքին, իրապէս անհաւատալի գործ կատարեցին։ Քաոսը, թշռուառութիւնը եւ սովը փոխարինուեցան կարգ ու կանոնով, եւ որոշ աստիճանի բարգաւաճում անգամ արձանագրուեցաւ։ Եւ հիմա՝ ազգը յարատեւօրէն յառաջ կ'ընթանայ. շատ մը նոր եւ կարեւոր նախաձեռնութիւններով՝ իր կարող կառավարութեան առաջնորդութեամբ» (էջ 316)։

Այս վկայութիւնը կը յանձնենք մեր նորօրեայ, նորատիպ յեղափոխականներուն լուրջ ուշադրութեան, համոզուած ըլլալով որ անոնք «թաւշեայ յեղափոխականներ» չեն, որոնք ատակ կ'ըլլան միայն՝ միջ-գլանային իշխանափոխութեան կամ յեղաշրջումի, որ յեղափոխութիւն չէ, քանի որ ասոնք կը յայտարարեն թէ՝ տիրող մենաշնորհային համակարգը պիտի վերացնեն... արմատականօրէն, եւ պիտի հաստատեն ընկերային արդարութեան եւ հայրենասէր համակարգ։

Ֆ. Նանսէնի այս վկայութիւնը ունի ոչ միայն պատմական նշանակութիւն, այլեւ՝ ժամանակակից ու այժմէական պատգամ՝ Օլիգարխիկ, վայրի դրամատիրական, աւազակապետական, ապազգային ու հակա-ժողովրդային հանրապետութեան դէմ

յաղթանակած ու նոր Դ. Հանրապետութիւն խոստացող յեղափոխութեան իմաստուն ղեկավարութեան։ Այս վկայութիւնը կը հաստատէ թէ՝ Բ. Հանրապետութեան իշխանութիւնները ինչպիսի ողբալի երկիր մը ժառանգեցին Ա. Հանրապետութենէն, եւ եօթ ոսկեդարեան տասնամեակ վերջ, ինչպիսի ծաղկուն, ժողովրդահայրենասիրական ու հզօր հայրենիք մը փոխանցեցին Գ. Հանրապետութեան, որուն իշխանութիւնները ոչ միայն թալանեցին իրենց ժառանգածը, այլեւ՝ հայաթափեցին հայրենիքը...։

Իսկ այժմէական պատգամը այն է՝ որ նոր Դ. Հանրապետութեան հիմնադիրները հետեւին Բ.ի իշխանութիւններու օրինակին եւ պայքարին ու մաքառին՝ ստեղծելու համար հայկական ու ժողովրդահայրենասիրական՝ ՆՈՐ ԱՐԵՒԵԼԱՀԱՅԱՍՏԱՆ, արմատախիլ ընելով Գ. Հանրապետութեան վայրի դրամատիրական համակարգը, որ անշրջանցելի հրամայականն է այսօր, յեղափոխութեան վերջին փուլի յաղթանակին... որուն կ'ուզենք հաւատալ, քանի որ ներկայի առաջին փուլը՝ լաւ, լուրջ, կարգապահ, գաղտնապահ ու երկարաշունչ (առնուազն տասնամեայ) նախապատրաստութեան արդիւնքն էր, եւ անգլիացիները անսխալականօրէն կ'ըսեն. Well began, half done!

Ջերմագոյն ողջոյններ՝ Դ. Հանրապետութեան նորօրեայ, նորատիպ յեղափոխականներուն։